

УДК 913.(045)

В. О. Ткач

Дніпропетровський національний університет імені О. Гончара

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В РЕГІОНАЛЬНИХ УМОВАХ

У статті розкрито теоретико-методологічні основи дослідження економічної безпеки, визначено сутність і структуру категорії, систему індикаторів її оцінки, методи розрахунку показників економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, регіональний вимір, індикатор, соціально-економічний розвиток, ефективність, організаційно-економічний механізм, стратегія.

В статье раскрыты теоретико-методологические основы исследования экономической безопасности, определены сущность и структура категории, система индикаторов ее оценки, методы расчета показателей экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, региональное измерение, риск, индикатор, социально-экономическое развитие, эффективность, организационно-экономический механизм, стратегия.

Theses paper is devoted to the scientific and methodological decision of problem of formulation peculiarity economic safety's guarantying of Ukraine in regional aspect. The scientific ground of optimization economic safety's management are design.

Keywords: economic safety, regional aspect, risk, indicator, social and economical development, efficiency, organizing-economic mechanism, strategy.

Гарантування економічної безпеки держави і формування механізмів підвищення ефективності управління нею є одним із пріоритетних завдань сучасних трансформаційних процесів. Аналіз соціально-економічної ситуації в Україні показує, що причини загроз економічній безпеці мають яскраво виражений регіональний характер, тому дослідження саме територіального аспекту економічної безпеки дозволяє визначити ключові фактори дотримання економічної безпеки держави в цілому.

Процеси гарантування економічної безпеки постійно перебувають у центрі уваги науковців. Але в більшості випадків вони досліджують лише окремі питання проблеми, пов'язані, насамперед, із формуванням базових засад забезпечення економічної безпеки, визначенням системи економічних інтересів і пріоритетів розвитку, формуванням окремих заходів стосовно управління безпекою. Серед вітчизняних і зарубіжних авторів, праці яких присвячені зазначеним питанням, слід назвати таких дослідників, як І.Ф. Білько, В.М. Геєця, Б.В. Губського, Б.М. Данилишина, Г.Ю. Дарнопиха, М.М. Єрмошенка, В. Кейбла, Л. Кістерського, О.Ю. Кононенко, Е.Д. Кормишкіна, В.О. Косецова, А.С. Лисецького, В.І. Мунтіяна, Е.А. Олейникова, М.А. Павловського, Г. Пастернак-Таранушенка, А.В. Степаненка, А.І. Сухорукова, А.М. Федорищеву, Л.Г. Чернюк, С. Шенфілда, В.Т. Шлемка [1].

Разом з тим, регіональні аспекти гарантування економічної безпеки України досліджені не повно, вони потребують подальшого теоретико-методологічного і прикладного розгляду. Найактуальнішими з них є такі, як формування системи індикаторів економічної безпеки держави в просторовому вимірі, удосконалення методичних підходів комплексної оцінки стану та динаміки економічної безпеки та оцінки її ризиків, дослідження кількісних параметрів гарантування економічної безпеки України в регіональному вимірі, визначення основних шляхів удосконалення управління економічною безпекою. Наявні праці з окремих проблемних питань

гарантування економічної безпеки в територіальному вимірі не дозволяють здійснити науково обгрунтоване узагальнення та визначити основні риси процесу забезпечення економічної безпеки держави в просторовому форматі.

Економічна безпека є основним елементом національної безпеки держави, який характеризується територіальною структурою, складовими якої, в першу чергу, є адміністративно-територіальні одиниці першого порядку. Тому загальнодержавний рівень економічної безпеки визначається рівнем регіональних систем, а процес гарантування економічної безпеки держави повинен реалізовуватися на основі врахування і дотримання безпеки територіальних складових [2].

Дана категорія розуміється як стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє гарантувати розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів від системи загроз зовнішнього і внутрішнього походження. Основним шляхом підтримки належного стану безпеки є формування цілісної системної динаміки, реалізація якої дозволить досягти позитивного стану функціонування соціально-економічних систем різних територіальних рівнів. Категорія включає до свого складу набір компонентів, кожен з яких характеризує її окремі аспекти. Таким чином, поняття економічної безпеки передбачає гарантування наступного: високого рівня самодостатності економіки – забезпечення її природними, фінансовими, інвестиційними, інноваційними та соціальними ресурсами на достатньому рівні; економічної самостійності, яка в першу чергу повинна проявлятися у можливості здійснення контролю над своїми ресурсами, спроможності залучати й утримувати капітал на власній території та найбільш повного використання конкурентних переваг області; стабільності і стійкості економіки, які передбачають надійність усіх елементів економічної системи як в цілому, так і окремих її компонентів, створення гарантій підприємницької діяльності, стримування впливу дестабілізуючих факторів; здатності до розвитку на основі інноваційних стратегій, здійснення постійної модернізації виробництва, ефективної інвестиційної та інноваційної політики.

Якщо зовсім недавно питання економічної безпеки пов'язувалися з впливом лише зовнішніх факторів, то сьогодні основними загрозами формування прийняттого рівня економічної безпеки вважаються внутрішні загрози, до числа яких належать нерівномірність економічного розвитку територій (що може призвести до прояву явища сепаратизму), занепад окремих галузей економіки, низький рівень життя населення та ін. Як підкреслюють фахівці, внутрішні фактори, незважаючи на те, що вони не були пріоритетними в системі загроз, за характером свого впливу виявилися більш руйнівними. На думку експертів Українського центру економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, саме внутрішні фактори дестабілізації є найбільш небезпечними для економічної безпеки на сучасному етапі розвитку держави.

Виходячи з цього, пріоритетним є дослідження внутрішніх аспектів гарантування економічної безпеки держави. Реалізація цього завдання дозволить визначити фактори формування позитивних або негативних явищ на державному рівні і визначити систему відповідних заходів реагування [3].

Як показали проведені дослідження, категорія “економічна безпека” є багатокомпонентним поняттям, тому її доцільно розглядати як суму окремих складових елементів, поєднання яких формує її загальний рівень. Відповідно, її характеризують такі компоненти, як енергетична безпека, фінансова, інвестиційна, інноваційна і соціальна. За даними компонентами доцільно формувати систему індика-

торів, поєднання яких дає змогу провести комплексний аналіз економічної безпеки України за її територіальною і галузевою складовими, дослідити кількісні параметри і тенденції гарантування економічної безпеки в регіональному вимірі за конкретний період часу і на основі оцінки показників визначити рівні її дотримання.

Розрахунок показників економічної безпеки регіонів України проведено на основі використання системи методів, кожен з яких визначає окремий аспект гарантування безпеки. Використання економіко-математичних методів, які були розроблені у відділі регіональних проблем національної безпеки РВПС України НАН України, дає можливість розрахувати кількісні параметри (коефіцієнти) територіального виміру безпеки за її складовими.

Коефіцієнт економічної безпеки Y_i для будь-якого регіону можна розрахувати на основі формули [4]:

$$Y_i = \frac{Z_i^*}{Z_0^*} \quad i = 1 \dots m, \quad (1)$$

де Y_i – коефіцієнт економічної безпеки регіону;

Z_i^* – інтегральна оцінка показників регіонів;

Z_0^* – інтегральна оцінка верхнього полюса держави.

m – число регіонів ($i = 1 \dots m$).

Коефіцієнт Y економічної безпеки України розраховується як співвідношення максимально можливого значення оцінки та інтегральної оцінки верхнього полюса держави (2):

$$Y = \frac{1}{Z_0^*}, \quad (2)$$

Де Y – коефіцієнт економічної безпеки держави;

1 – максимально можливе значення оцінки;

Z_0^* – інтегральна оцінка верхнього полюса держави.

На сучасному етапі розвитку в Україні відбувається процес подальшого реформування її економічної системи. Однак це характеризується існуванням ряду загроз, які здійснюють негативний вплив на ці явища. **В контексті гарантування економічної безпеки необхідно відмітити, що функціонування економіки характеризується відсутністю нормативно-правової бази, яка б реально стимулювала її розвиток, непослідовністю в проведенні змін, існуванням значних диспропорцій надходження ресурсів до різних секторів економіки.** З одного боку, подібна ситуація є наслідком функціонування адміністративно-командної системи, а з іншого – численними помилками і прорахунками реформ періоду незалежності держави. Існування подібних явищ безпосередньо позначилося на гарантуванні економічної безпеки, яка дає змогу співвіднести існуючий стан з ідеальним.

Встановлено, що протягом досліджуваного періоду оцінка ситуації в сфері економічної безпеки свідчила про існування наступних особливостей розвитку економіки держави і регіонів. По-перше, визначилась тенденція до зростання основних макроекономічних показників, що здійснює позитивний вплив на рівень економічної безпеки. По-друге, внаслідок реалізації попередньої риси відбувається зміцнення економіки і акумуляція необхідного потенціалу для її розвитку. По-третє, незважаючи на існуючі процеси зростання, їх обсяг і якісні характеристики на даному етапі, в основному, нездатні задовольнити реальні потреби держави і

регіонів у необхідних ресурсах (невідповідність більшості фактичних значень пороговим). У контексті цих процесів протягом досліджуваного періоду формувалася рівень економічної безпеки. В даному випадку необхідно зазначити, що після глибокої кризи ослабленій економіці важко буде забезпечити тривалу динаміку зростання в автоматичному режимі. Не вирішуються в автоматичному режимі і проблеми якісного порядку. Економічне зростання та якісні зміни є процесами різного походження [5].

Розрахунки коефіцієнтів економічної безпеки за її складовими дали можливість визначити рівень безпеки по кожному регіону України. Виконано районування території України за рівнем економічної безпеки, в результаті якого було виділено наступні райони: найвищого (3 регіони), високого (8), середнього (13) і низького (3). Це дозволило виявити регіональні особливості стану економічної безпеки (рис. 1).

Індикатори економічної безпеки м. Києва є одними з найвищих у регіональному вимірі, що зумовлює його лідируючі позиції за питомою вагою і, як результат зазначеного явища, максимальний рівень економічної безпеки. Столиця, маючи значні економічні ресурси, є своєрідним центром їх перерозподілу між рештою територій України.

Рис. 1. Тенденції економічної безпеки регіонів держави

Проведений аналіз показав, що в переважній більшості фактичні значення показників не відповідають пороговим. Однак можна простежити тенденцію стосовно поступового наближення більшості фактичних значень до порогових величин, що свідчить про існування позитивних змін показників. В даному випадку важливим є збереження процесів зростання та їх посилення.

Основи підвищення ефективності управління і стратегічна мета забезпечення економічної безпеки в цілому полягають у створенні прийнятних умов для життя та розвитку особистості, соціально-економічної стабільності суспільства і збереження цілісності держави, успішного протистояння до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз на основі достатньої забезпеченості необхідними ресурсами. Державна

стратегія в даній галузі повинна подбати про умови для економічного зростання виробництва, високої конкурентоспроможності продукції, підтримати науково-технічний потенціал, не допустити зниження рівня життя населення до порогових значень, зберегти соціально-економічну стабільність у суспільстві [5].

Одним з пріоритетних інструментів підтримки і забезпечення економічної безпеки держави і регіонів повинна стати фінансова політика, від особливостей реалізації якої залежить значна кількість показників безпеки. Концентрація фінансових ресурсів у місцевих бюджетах України дозволить органам виконавчої влади регіонів мати фінансову базу для реалізації своїх повноважень відповідно до з Конституції України. Завдяки бюджетам формуються грошові фонди, які не тільки забезпечують виконання завдань загального призначення і створюють фінансову базу для реалізації своїх функцій регіональними органами влади, але й формують основу для економічної безпеки регіону. Виходячи з цієї передумови, можна провести аналогію прийняттого рівня економічної безпеки регіону і величини фінансових ресурсів, необхідних для його підтримки. Обґрунтованість такого висновку полягає в тому, що серед усієї сукупності факторів, під впливом яких формується процес регіонального розвитку, пріоритетне значення мають виникнення нових суспільних потреб і необхідність пошуків шляхів їх задоволення, зростання обмеженості всіх видів ресурсів, серед яких першочергове значення мають трудові ресурси, поява соціальних обмежень і результатів негативного впливу науково-технічного прогресу на навколишнє середовище.

Стратегічними напрямками регулювання економічної безпеки України в регіональному вимірі виступає комплекс заходів, що передбачає забезпечення сталого регіонального економічного розвитку, зменшення рівня міжрегіональної диференціації, організацію належного рівня забезпечення реалізації державної політики щодо контролю за економічною безпекою регіонів, надання пріоритетності економічним методам регулювання безпеки, децентралізацію ресурсів та ін.

Система створення економічної безпеки повинна функціонувати в таких режимах, як повсякденний, підвищеної готовності, глобального застосування, локального застосування. Використання кожного з цих режимів залежить від ступеня ризику кризових ситуацій в економіці та визначається на основі проведення моніторингових досліджень.

Економічна безпека держави характеризується територіальною структурою, складовими якої є, в першу чергу, адміністративно-територіальні одиниці першого порядку. Тому загальнодержавний рівень економічної безпеки визначається рівнем безпеки регіональних систем, а процес гарантування економічної безпеки держави повинен реалізовуватися на основі врахування і дотримання безпеки територіальних складових [6].

Категорія визначається високим рівнем самодостатності економіки, економічною самостійністю, стабільністю і стійкістю економіки, здатністю до розвитку на основі інноваційних стратегій. Поняття розуміється як стан забезпеченості необхідними ресурсами на рівні, який дозволяє гарантувати розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів від системи загроз зовнішнього і внутрішнього походження. Основним шляхом підтримки належного стану безпеки є формування цілісної системної динаміки, реалізація якої дозволить досягти позитивного стану функціонування соціально-економічних систем різних територіальних рівнів.

Економічна безпека – це багатокомпонентне поняття, у складі якого можна виділити такі види безпеки: енергетична, фінансова, інвестиційна, інноваційна,

соціальна. За даними компонентами доцільно формувати систему індикаторів, поєднання яких дає змогу визначити стан і динаміку економічної безпеки в цілому. Від стану безпеки кожного з блоків залежить дотримання економічної безпеки держави.

Розрахунки коефіцієнтів економічної безпеки за її складовими дали можливість визначити рівень безпеки по кожному регіону України. Виконано районування території України за рівнем економічної безпеки, в результаті якого було виділено наступні райони: найвищого (3 регіони), високого (8), середнього (13) і низького (3). ***Це дозволило виявити регіональні особливості стану економічної безпеки.***

Серед усієї сукупності інструментів підтримки і забезпечення економічної безпеки держави і регіонів пріоритетною повинна стати фінансова політика. Концентрація фінансових ресурсів у місцевих бюджетах України дозволить органам виконавчої влади регіонів мати фінансову базу для реалізації своїх повноважень відповідно до Конституції України. Завдяки функціонуванню бюджетів формуються грошові фонди, які не тільки забезпечують виконання завдань загального призначення і створюють фінансову базу для реалізації своїх функцій регіональними органами влади, але й формують основу для економічної безпеки регіону [6].

Бібліографічні посилання і примітки

1. Паламарчук В.М. Економічні перетворення і соціальна безпека: монографія / В.М. Паламарчук. – К.: НІСД, 2006. – 64 с.
2. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько. – К.: НІСД, 2007. – 144 с.
3. Чужиков В.І. Регіональні інтеграційні стратегії постсоціалістичних країн Європи: монографія / В.І. Чужиков. – К.: ТОВ «Кадри», 2003. – 297 с.
4. Симоненко В.К. Регионы Украины: проблемы развития / В.К. Симоненко. – К.: Наукова думка, 2007. – 264 с.
5. Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України. – К.: РНБО України, 2001. – 121 с.
6. Economic Strategy and National Security. Ed. DeSouza P.J. Boulder, 2010.

Надійшла до редколегії 21.06.2010.